

Gidófalvától Buenos Airesig

Száz éve halt meg Czetz János

2004. szeptember 4-én néhány tagú hadtörténész delegáció látogatott az anyaországból a háromszéki kis község: Gidófalva XIII. századi alapokra épített erődtemplomának tövébe. A település elhűsült szülőttei közül (említhetnénk a neves kolozsvári színész Jancsó Pál, vagy éppen Gábor Áron hadsegéde Nagy Sándor ref. lelkesz, történetíró nevét is) a világ más tájékán is a legismertebbre Czetz Jánosra emlékeztek, aki hazájától távol, szeptember 6-án¹ éppen száz esztendeje, 82 éves korában hunyt el Argentínában. Abban az országban, amely ekkor számára már nem volt sem „messze”, sem „idegen” föld, joggal érezte azt második hazájának családi szálai, tettei, megbecsülése révén. Sajnos nem mondható ez tágabb hazájáról a közelmúltig, alakját itthon a feledés homálya fedte. Spanyolul írt – az elmúlt években lefordított – emlékiratait², egy 2004-ben megjelent útleírása³ s az életével foglalkozó szűkebb irodalom alapján bontakozik ki végre előttünk emigrációs élete, sorsa.

A szabadságharc legifjabb tábornokának az erdélyi hadszíntér kényszerű elhagyása után, a Világost követő megtorlás heteiben keserű rejtőzködés jutott osztályrészül, azon szerencsésebb bajtársaihoz hasonlóan akik elkerülték a börtön vagy bitófa megaláztatását. Jóakarói bujtatták Pándon, innen sikerült külföldre szöknie. Az emigráció következő évtizedeiben Bem apó egykori „jobb-kezének”, a kitűnő taktikusnak, szervezőnek, térképésznek, katonanevelőnek és akadémia-alapítónak újrakezdésekben, viharos eseményekben bővelkedő majd nyugalmasabb életútja ismerhető meg az életrajzi írásokból. Az életút állomásai „Czetz emlékhelyekként” – a magyar történelmi területeken túl – ma még nyolc országban felkereshetők vagy éppen felkutathatók!

Az utókor hézagossá ismeretanyaga ellenére a teljes életpálya bemutatását még 1991-ben Petri Edit kisérelte meg, míg dr. Kedves Gyula 1996-ban megjelent munkája „Czetz János a szabadságharc legifjabb tábornoka” címmel⁴ a szabadságharc alatti működését elemezte hadtörténelmi eszközökkel. Nagy lépést jelentett a Magyar-Örmény Könyvtár keretében megjelenő két Czetz mű: az „Emlékezéseim”, valamint az „Utazás Spanyolországban” című életrajzi írások 2001. és 2004. években való megjelenése Fancsali G. János szerkesztésében és dr. Kedves Gyula gondozásában. De tekintsük át vázlatosan a tábornok életét s itt most inkább az életút nyomdokain csak néhány fellelhető ismert és kevésbé ismert távoli emlékhelyét.

Kezdjük először Erdélyország, a szülőhely emlékével, hiszen az ifjú első 26 életévének végéig – a kiskisfalától az erdélyi magyar sereg tábornokari főnökségéig – tanúja és alakítója volt szűkebb hazája sorsának. Gidófalván a ma 12. sz. ház helyén állt a – leginkább feltételezett – szülőház. Ifjabb Czetz János (vagy Czecc János) 1822. június 8-án Szent Medárd napján nyitotta szemét a világra, a székely és örmény vért hordozó felmenők örömeire. Az apai ági örmény-székely, az anyai ági székely kisnemesi származását büszkén emlegette őszülő éveiben is a magyarságához haláláig rendületlenül ragaszkodó katoná. Az épületet a közelmúltban elbontották, a helyi elbeszélés szerint sajnálatosan végzetes állapota miatt. (E hiányosság „pótlásaként” emlékezhet a látogató innen néhány saroknyira, a központban, a község háza falán elhelyezett szép, nagyméretű emléktáblánál). Édesapja, id. Czetz János a 11. (székely) huszárezredben harcolta végig a franciák elleni háborúkat, egykori huszárkaszárnyája a ma 38. számot viselő épületként áll részben eredeti formában. A franciák elleni háború idejéből szerzett zsákmányként egyetlen tárgyi emlékként megmaradt a négy éves kisfiúnak már használatra megmutatott iránytű, ami – mondhatni jelképesen – irányt szabott a korai árvasága miatt szinte egyetlen lehetséges útra, a katonai pályára lépő ifjabbik Czetznek. A kompasz egész életében a meghatározó eszköz maradt, s talán nem véletlenül lett falujától is igen távoli terü-

¹ Többen, így Szabó László Dél-Amerika kutató, dr. Kedves Gyula hadtörténész szeptember 5-ét jelölik halála, 6-át temetése napjának a lexikonok többségével szemben.

² Czetz János: Emlékezéseim. Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat 2001.

³ Czetz János: Utazás Spanyolországban. Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat 2004.

⁴ Dr. Kedves Gyula: A szabadságharc legifjabb tábornoka. Fővárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat 1996.

Csetz János

alapított nevelőintézetben kezdte katonai tanulmányait, ott, ahol a székely határőrség gyermekei tanultak. A főtér közelében máig álló empire stílusú székely katonai nevelde intézménye⁶ 1850-ig működött. Az elemi ismeretek megszerzése után az ifjú Bécsújhelyen a Katonai Akadémia padjait koptatta. Kiképzőtiszti éveit követően a bécsi Katonai Akadémia elvégzése után a gróf Széchenyi által szervezett 2. ezrednél szolgált. 1848-ban főhadnagy rangban a hadügyminisztériumba osztották be, ahol Mészáros Lázár hadségeként tűnt ki, majd a magyar sereg vezérkarának tagjaként, a katonai felvonulások megbízott tervezőjeként tevékenykedett. Rövid idő alatt nagy lépésekkel haladt a rangfokozatok grádcisán. Bem József mellett az erdélyi hadsereg tábornoki főnöke s ideiglenes főparancsnoka lett. Jelentős része volt az erdélyi hadsereg megszervezésében. Bem seregének ezredese, majd – Bem távozásakor – annak parancsnoka lett. Az ideiglenes magyar kormány megbízásából már ő vezeti az erdélyi hadjáratot. Nagy dicsőség volt számára, hogy – jóval korosabb tiszt-társai mellett – 1849. május. 16-án a nagyszebeni csatában szerzett érdemeiért tábornokká nevezték ki. A szabadságharc szomorú fordulatai és sérülése miatt azonban nem maradt idő stratégiai képességei további csillogtatására.

Világos után Erdélyből Pándra, majd onnan álcázva Hamburgba menekült. A kikötővárosban – elsőként – megjelentette az erdélyi hadjáratról szóló emlékiratát, német nyelven. Párizsba költözött, majd rövid ideig London lett az otthona. Kossuth Angliába érkezésének – a southampton-i kikötőtől a londoni bevonulásig – szemtanúja, sőt ezen napok eseményeinek alapos leírója. Az angol lapok (például a „The Illustrated London News”) képekkel illusztrálták Kossuth Lajos száműzött kormányzó és kísérete southampton-i fogadtatását. Kossuth-ék hajója 1851. október 23-án futott be Southampton kikötőjébe. A Madrid nevű postagözös Gibraltár felől érkezett. Az ünneplő tömegben elsőként Pulszky Ferenc – állandó angolai megbízottja – üdvözölte a kormányzót, de ott volt a Párizsból, Hamburgból érkező emigráció több ismert alakja is. Pulszky nem véletlenül kapaszkodott fel elsőként a hajóra, Kossuth felé figyelmeztető szándékkal: a republikánus kijelentések elkerülését szorgalmazta a hősies szabadságmozgalmakat értékelő, de ugyanakkor a királyság felé szüntelenül lojális angol közvélemény előtt.

⁵ A 2004 év szeptember 5-i koszorúzáson részt vett többek között Berde József polgármester, dr. Kedves Gyula a Magyar Hadtörténelmi Múzeum ig. helyettese, Fancsal János az Örmény Kisebbségi. Önkormányzat Kulturális Bizottsága elnöke, Petri János helytörténész.

⁶ Ma az Állomás utca, a „Str. Garii” 24. sz

letek első feltérképezője. Elemi iskolai tanulmányait idézi ma – egykori betűvetése helyszínét – díszes, faragott bejárattal, székelykapuval dicsekedő két épületben (melyből az egyiket Kós Károly tervezte) a községi általános iskola, amely ma büszkén viselheti a távolban elhunyt tábornok nevét.

Gidófalva az elmúlt években kialakította jeles alakja tiszteletét. 1912-ben dr. Fazekas Sándor szemész, egyetemi magántanár által szervezett önzetlen gyűjtésből emléktábla került a község háza falára. 1994-ben Petri János helytörténész szorgalmazására kopjafát állítottak az erdélyi főparancsnok emlékére a református templom udvarán. Háza szomszédságában halálának 100. évfordulóján Csetz-emlékszoba nyílt azon napon, amikor meghitt ünnepséggel az emléktáblát, a kopjafát⁵ is koszorúzták.

Csetz Kézdivásárhelyen az 1822-ben

Kossuth már a kikötőben köszöntöt, majd a Town Hall, Mayor's House előtt beszédet mondott a népes és igen lelkes tömeg előtt. Ekkor fogadta Kossuthot a város polgármestere, aki meghívta őt winchester-i nyaralójába is. Czetz társaival Kossuth-ék elé sietett, s ő is igyekezett minderről tudósítást adni.

Idézzük emlékirataiból, amelyben igazán jól érzékelhetjük először a kikötővárosban majd Londonban zajló események hangulatát:

„Amikor már elhatároztam mindezt, ért utol a hír, hogy a szultán elhatározása folytán Kossuth-ot és az őt kísérő hazafiakat szabadlábba helyezték. – Noha a szultánt Oroszország és Ausztria Konstantinápoly elfoglalásával fenyegették meg. – Megtutuk, hogy Kossuth és társai egy amerikai gőzhajóra szálltak, hogy Észak-Amerikába menjenek, ha úgy óhajtják.

Örömmel töltött el minket ez a hír és már felkészültünk, hogy Kossuthékat a marseillesi kikötőben fogadjuk, amikor váratlanul meglepett minket III. Napoleon parancsa, mely szerint a magyar emigránsoknak egyik francia kikötőben sem szabad partra szállaniok, sem francia területen átkelniök, hogy Londonba menjenek. Ezért Southamptonba mentünk, ahol honfitársaink partra szállhattak. Ebben a kikötőben Kossuthot az angol nép és az angol hatóságok fényes és nem várt ovációval fogadták.

A város vezetősége elnökével az élen és a polgárság eliteje várta Kossuthot a kikötőben, hogy onnan őt és egész kíséretét a városháza dísztermébe kísérje. Itt nagy ebédet adtak tiszteletére, melyet este Fényes bál követett. Lehetetlen volna leírni az összes pohárköszöntőket és a rokonszenv nyilvánítnak valamennyi jelét, melyel ez alkalommal az angol nép minden rétege bennünket ünnepelt.

A következő napon Kossuth expresszvonatra szállt, hogy Londonba utazzék, ahová mindannyian elkísértük őt. Itt Londonban a fényes West-End-Hotel-ben várta őt a számára elkészített lakosztály, mely valóban főúri volt. Kossuth Londonba érkezése utáni harmadik napra a nagy főváros Lordmayorja meghívta őt a Guildhall de Mansion House vagy másképen a londoni városháza dísztermébe, hogy a főváros dignitáriusainak kifejtse a magyar forradalmi mozgalom célkitűzéseit, amely Magyarország alkotmányos szabadságjogainak kivívásáért folyt s amely küzdelem s annak tragikus vége annyi szimpátiát ébresztett az angol nép szívében.

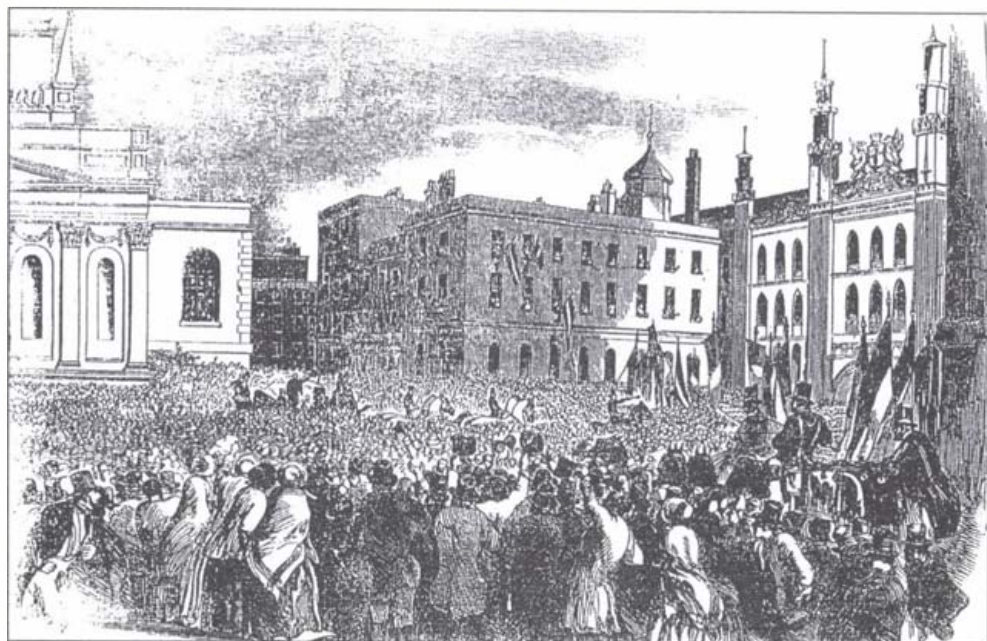
Június 3-án vagy 4-én két előkelő városi főtisztviselő gála uniformisban gyönyörű városi hintóban, követve 4-5 tüzes paripától vont hintótól, eljöttek Kossuthért és kíséreiért, hogy elvigyék őket a Lordmayor palotájába, hogy onnan délfelé Kossuth és mi, huszan magyar emigránsok, átmenjünk a ragyogó városháza dísztermébe, ahol a lordmayor, azaz a városház elnöke már várt minket magasrangú tisztviselőivel, akik valamennyien frakkban fehér nyakkendővel és ugyancsak fehér, középkorba illő parókával fogadtak bennünket.

A menet a tömeg soraiba között érkezett a Picadilly utcán keresztül a városházáig. A tömeg hurrá-vál és éljenzéssel ünnepelte a magyar vezért, úgy ahogy Anglia királyát szokta ünnepelni, mikor az meglátogatja alattvalóit.

„Kossuth a Guildhall-ban. Amikor a palota elé érkezünk, a díszőség tisztelettel Kossuth előtt, a városi tanács elnöke pedig Kossuth elé menve átölelte őt s utána karanfogva vezette a virágokkal díszített emelvényhez és felkérte, hogy kezdje meg történelmi horderejű előadását. A kétezerrel is több főnyi közönség lelkes hurrákkal szakította félbe Kossuth előadását. – Minket, kísérőit, az első sorban ültettek le a félkör alakú nézőtérben. Angol szokás szerint ilyen alkalommal a közönséget mindig félkör alakban ültetik, hogy jobban hallhassák az előadót. – A lordmayor értelmes és rövid beszédben mutatta be Kossuthot az előkelő hallgatóságnak és felkérte, hogy fejtse ki azokat a dicső tetteket, amelyek Magyarországon röviddel ezelőtt lejátsszódtak, azon a Magyarországon, amely alkotmánya miatt annyira hasonló Angliához.

Kossuth beszédét azzal a lágy hanghordozással kezdte, amely minden beszéde bevezetését jellemezte s azután folytatta azzal a mágneses erővel, amely egyre jobban magával ragadta hallgatóit s amely erő ékes beszédének egyik jellegzetes vonása volt. Sohasem fogom elfelejteni a hatást, amelyet ez a beszéd a hallgatóság szívéből kiváltott. A beszéd végén könnyeláradó szemekkel ültek a tekintélyes állami főtisztviselők; könnyek omlottak a komoly angolok szeméből, akik Kossuthot hallották; az előkelő dámák pedig zokogásban törtek ki és finom zsebkendőikkel töröltették könnyeiket. Oly nagy volt az elérzékenyülés a hallgatóság soraiban, hogy hosszú idő telt el, míg a nyugalom helyreállott, hogy helyt adjon az éljenzésnek és a hurrázásnak, amely minket visszautunkon London utcáin és terein végigkísért.

A városházától visszavezető út valóságos diadalmenet volt mintha egy győztes római cézárt ünnepelték volna, holott az ünnepelt ezúttal egyszerű ruhájában, melyet atillának neveznek csak egy szerény magyar úr volt, aki egy dicső nemzet képviselőjeképpen annak évszázados jogai védelmében magát felál-

Kossuth Londonban

dozta. – Igazában oly felséges látvány volt ez, hogy feledtette velünk a kétéves fegyveres harc összes fáradalmait és egy biztató reménysugarat keltett bennünk egy jobb jövő felé.”

„Ezen esemény után egy nappal óriási népgyűlést rendeztek az angolok London egyik legnagyobb parkjában, ahol körülbelül 7–8000 ember jött össze csak azért, hogy a nagy „Madgyar” szónokot hallhassák.”

Később tudósít bennünket Czetz a Haynaut ért súlyos inzultusról: a Barklay és Perkins sörgyár munkásai hogyan verték el az odalátogató extábornokot 1850. szeptember 4-én. (Az „Austrian Butcher”-el megtörtént „international incident” emlékét a Park Street 53. szám előtt máig tábla jelzi, a Southwark katedrális és a London Bridge délperti hídfője közelében.) A leírásokból megtudjuk például Kossuth egyik londoni címét (West-EndHotel) és a körülötte pergő események más számos felkereshető helyszínét.

De hol lakhatott Czetz Londonban? A tábornok londoni levélcíméről (feltételezett tartózkodási helyéről) Klapka Györggyel folytatott levelezése alapján tudunk. Egy 1851. december 7-i levél szerint az Albert Terrace 4. sz. lehetett a lakóhelye. A ma is álló emeletes villaépület a Regent park, az Állatkert közelében található. Megjegyzendő: több menekült tiszt-társának londoni címe a Brüsszelben élő Jósika Miklós levelezései alapján ismert (Josika Miklos: Idegen de szabad hazában ....).

Londonból Párizsba visszatérve Czetz napilapok számára dolgozott, társasági életet élt. Párizsi lakóhelye a Saint Lazare pályaudvar közelében a Rue Saint Lazare 17. szám alatt volt a 9. kerületben. Ez a házszám azonban ma már nem létezik, a régi 17. számú ház a St. Lazare és a St. George utcák sarkán állt.

Az emigráns további sorsának állomásai ismereteseek, ezért azokat csak röviden vázolólok. Párizsban, majd Svájcban is lakott, az Alpok gerincén átvezető (akkor világcsodának számító) Fréjus-alagút építkezéseiben dolgozott. A politikai viharoktól viszonylag mentesebb 1857–58-as években útitársként szegődik a régi barátához, erdélyi harcostárshoz, Teleki Sándorhoz és társasága mellé itáliai és – felkérésre – spanyolországi körutazáshoz. A művelt angol arisztokrata hölgyek egyike Lady Johanna Bickersteth-Harley (Oxford grófjának unokája), Teleki menyasszonya. (Az ő Eywood-i kastélyában húnyja le végleg szemét 1858 novemberében az Amerikából visszatért nagybeteg Mészáros Lázár). Az utazás alkalmával született a már említett spanyolországi útinapló, a látnívalók remek, művészeti- építészeti,- műszaki- leírásaival.

Azonban egy szerelem is ekkor született: Czetz és az általa „Fekete Rózsának” becézett Basilia Ortiz de Rosas kisasszony között. Az elbűvölő szemű hölgygel, J. M. Rosasnak – a volt diktátornak, az Argentín Confederáció elnökének – unokahúgával a következő évben (1859 március 2-án) örök hűséget esküszik Sevilleban, a San Vincente templomban.

Alig két hónap múltán ismét Itáliában serénykedik nagy lelkesedéssel a magyar légió szervezésében. A váratlan villafranca-i béke megdöbbsenti. Súlyos és végleges döntésre szánja el magát: elhagyja Európát. Ekkor még nem sejtí: soha nem látja többé hazáját. Argentínába hajózik feleségével, családjával, ahol majd sikeres katonai pályafutásával és iskola alapítással szerez megbecsülést. Földmérő szaktudására igényt tartanak, kezdetben ezzel is keresi kenyerét. Katonai térképészeti intézetet alapít. 1865-től jelentős szerepet vállal a Paraguay elleni háború szervezésében. Ezután az argentinai katonatisztképzés irányítójaként Buenos Airesben létrehozta a Katonai Akadémiát a Colegio Militar-t, amelynek 25 éven át, 1895. évi nyugdíjazásáig igazgatójaként működött. Közben 10 évig Ente Rios tartomány vízügyi rendezését irányította. Az 1870-es évektől vázlat-jellegű emlékiratait rendezte. Szerette volna – de megromlott látása már nem engedte – emlékezéseinek további kidolgozását. Hazautazási tervei is reménytelenné váltak. Egy kockázatos operáció sikertelensége végleg elvette látását. 1904 augusztusának végén tüdőgyulladás járult a végkifejtettséghez, amely szeptember 6-án következett be: a 82 éves tábornok végleg lehunyta szemét.

Egykori szülőhelye, Gidófalva előjárói, lokálpatriótái, a község ifjúsága, életének kutatói, az Örmény Kisebbségi Önkormányzat, valamint a Magyar Emlékekért a Világban Egyesület tisztelgett a példamutató örmény-szekély ember, magyar szabadságharcos emléke előtt. Akárcsak sok ezer kilométernyire a leszármazók, az Argentín Köztársaság képviselői, az általa alapított Akadémia vezetői és növendékei, emlékeztek hasonlóan nagy tisztelettel e napokban, 2004 év őszén Buenos Airesben.

Messik Miklós

Negyvenéves a Csávolyi Falumúzeum

Baja város és vonzáskörzetében, de talán Bács-Kiskun megyében is negyven évvel ezelőtt Csávoly községben jött létre az első országosan is elismert muzeális „Helytörténeti Gyűjtemény”, – ahogy mi hívjuk – a Falumúzeum. „A népi közösségnek a hagyomány és szokás azt jelenti, mint a nemzetnek az alkotmány és törvény.” A cégbírósnágnál bejegyzett, Csávolyi Honismereti Baráti Kör Egyesület patronálásával a Községi Önkormányzat fenntartásával és a Polgármesteri Hivatal irányításával ma a Falumúzeum külön épületrészben, öt helyiségben 184 m² alapterületen várja érdeklődő vendégeit. Szerencsésnek tartom magam, hogy jelen lehettem az országos, megyei és helyi honismereti mozgalom szárnybontásánál, falumúzeumunk alapításánál.

A csillagok és a geológia feltételezett korszakaihoz képest negyven év igen jelentéktelen, de valamely testület, intézmény, életében és működésében elég idő ahhoz, hogy néhány pillanatra megpihenvén áttekintsük az itt folyó munkát. A negyven évvel ezelőtti nyáron felvetődött gondoltból indult el az elhatározás. A Honismereti Baráti Kör közgyűlése vállalta fel, hogy új formájában kerüljön bemutatásra a Csávolyon élő vegyes nemzetiségű lakosság sokszínű kultúrája. Ebben jó partnerre találtunk a pedagógusokban, az iskolai szülők, tanulók körében, és nem utolsósorban a csávolyiak rokonszenves lokálpatriotizmusában. Egy emberöltő után az alapító tagokból már csak hárman maradtunk, akik az alkalmi gyűjteményből 1964. június 16-án nyitottuk meg az első állandó jellegű kiállítást.

Múzeumunk arculata gyökerei természetesen messzebbre nyúlnak vissza. A tárgyi emlékek javát már 1959-ben, a „Pincétől a padlásig” című akció során, a felnőtt és iskolai helytörténeti szakkörök tagjai gyűjtötték össze, ami bizonyos fokok megérintette a közgondolkodást is. Ma már önként, kérés nélkül hozzák ajándékaikat a falumúzeumba. Nyilvánartást vezetünk ezekről, az ajándékozók számon tartják azokat, és szeretik viszontlátni. Mi pénzért még semmit sem vásároltunk. Köszönet az ajándékozóknak!

Kiállításunk a régi kor szellemét idézi, teremről teremre járva más-más hatások érik a látogatót. Megtalálható itt minden kornak a hagyatéka: a fasizmus, antifasizmus, kommunizmus,